

К. О. ЛИТВИНЕНКО

*Кирило Олександрович Литвиненко, студент
II курсу магістратури Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СФЕРА ДІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

Людське суспільство характеризується передусім відносинами, що склалися всередині нього. Хоча суспільство завжди складається з людей, воно ніколи не являє собою простої їх сукупності. Суспільство насамперед – це особливе об'єктивне утворення, певна система відносин¹. Стабільність роботи такої системи забезпечують регулятори соціальних відносин. Мета даної роботи – виявити, чи можна вважати міжнародне право таким регулятором, а також дослідити сферу дії міжнародного права у соціальних відносинах.

Актуальність дослідження для України обумовлюється необхідністю вироблення адекватної соціальної політики, а також досягнення міжнародних стандартів у регулюванні багатьох сфер соціальних відносин.

Дослідженням регулювання соціальних відносин займалися такі вітчизняні теоретики, як І. І. Лукашук, О. Ф. Скакун, М. Ф. Примуш, В. І. Бобер та інші.

Терміни «соціальний» та «суспільний» інколи вживаються як тотожні. У цьому випадку розкривається широке значення досліджуваного поняття, коли йдеться про опис явищ чи процесів, пов'язаних із суспільством, на протигагу, приміром, природним чи технологічним. При використанні такого значення, зрозуміло, будуть враховуватися також такі прояви, як політичні, економічні, духовні, культурні й тому подібне.

У іншому разі поняття «соціальне» тлумачиться вужче – як частина суспільного. Ним позначається лише те в суспільстві, що безпосередньо стосується людей, їх інтересів і потреб. Відповідно, розрізняються економічна, соціальна, політична і духовна сфери суспільного життя, а соціальні відносини виокремлюються як особливий вид суспільних відносин, що існують поряд з економічними, політичними та соціокультурними відносинами².

У науковій літературі саме поняття соціальних відносин не має сталого визначення, його обсяг може також змінюватися залежно від прикладного наукового напрямку. Соціальні відносини можна визначити, наприклад, як взаємозв'язок між людьми, включеними в ті чи інші соціальні спільноти і групи в рамках даної суспільної системи, що складається в процесі спільної діяльності³. Поширеною є позиція, за якої відносини пов'язані зі статусом його суб'єктів (індивідів) та ролями, які вони відіграють у суспільстві, тобто з різними позиціями у суспільстві, соціальною нерівністю і виникають саме з приводу їх соціальної рівності та соціальної справедливості в розподілі життєвих благ, умов становлення й розвитку особистості, задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб тощо. Соціальні відносини – найважливіша специфічна ознака суспільства і разом з тим те, що робить суспільство системою, об'єднує індивідів та їх розрізнені дії в єдине ціле, хоча воно внутрішньо й розчленоване. Зміст і рівень цих відносин дуже різні: як кожен індивід вступає у відносини, так і групи вступають у відносини між собою, і, тим самим, людина виявляється суб'єктом численних і різноманітних відносин⁴.

Виділимо суттєві ознаки соціальних відносин.

– Соціальні відносини виділяються на основі їх суб'єктів – соціальних спільнот.

– Суб'єктами соціальних відносин спільнотами людей, що склалися історично та об'єктивно існують. Такими можуть бути соціально-класові, соціально-етнічні, соціально професійні, соціально-територіальні групи та інші.

– Індивіди – суб'єкти соціальних відносин виступають як представники певних соціальних груп, а не у власній якості⁵.

Видів соціальних відносин багато, класифікувати їх можна, зважаючи на такі критерії, як суб'єкти відносин, характер взаємодії між ними, об'єкт. Тож, якщо брати найочевидніші критерії, соціальні відносини можна розподілити:

– з точки зору володіння і розпорядження власністю (класові, станові);

– за обсягом влади (відносини по вертикалі і по горизонталі);

– за сферами прояву (правові, економічні, політичні, моральні, релігійні, естетичні, міжгрупові, масові, міжособистісні);

– з позиції регламентованості (офіційні, неофіційні);

– виходячи з внутрішньої соціально-психологічної структури (Комунікативні, когнітивні тощо);

– за способом спілкування індивідів (безособові або опосередковані, міжособові або безпосередні);

– за суб'єктами діяльності (міжорганізаційні, внутрішньорганізаційні).

Досліджуючи місце міжнародного права у соціальних відносинах, слід звернути увагу на тему соціального регулювання. Регулятори соціальних відносин упорядковують діяльність індивідів та інших об'єктів регулювання. Соціальне регулювання постає перед нами в різноманітних формах вираження від право-

вих (окремі закони, кодекси) до моральних (кодекси честі, етика підприємництва, інші професійні етики), від естетичних (мода, стиль) до організаційно-технічних (правила безпеки, стандарти), від централізованих (директиви, програми) до синергетичних (атракторів, біфуркації)⁶.

У науковій літературі можна простежити відмінності у класифікації соціальних регуляторів. Для цілей правового дослідження, звичайно, важливим є розподіл даних регуляторів на нормативні та ненормативні. До нормативних відносяться ті регулятори, які встановлюють конкретні, чіткі рамки для поведінки учасників суспільних відносин, містять однаковий масштаб (міру) поведінки, тобто норму. Вони характеризуються неперсоніфікованістю адресатів («належать до тих, кого це стосується»), обов'язковістю виконання і повторюваністю дії, наявністю санкцій за порушення правил поведінки. Їх регулюючий вплив спрямовано на те, щоб добитися необхідного (встановленого) стану суспільних відносин, у тому числі, якщо це треба, за допомогою механізму соціального примусу⁷. Серед нормативних регуляторів можна виділити правовий, корпоративний, нормативно-технічний, моральний, звичаєвий тощо.

За критерієм походження соціальні регулятори можна розглядати в трьох таких групах, як стихійні, технічні та соціальні.

Дія стихійних регуляторів досить часто може мати неочікуваний ефект. Їх можна розглядати як безпосередній прояв природних законів природи і суспільства. Фактори стихійного регулювання носять природний характер і можуть виражатися у вигляді конкретних подій загальносуспільного масштабу, явищ економічного порядку, феноменів масової поведінки і т. п.⁸.

Технічні регулятори являють собою норми, що регулюють відносини людини з навколишнім середовищем, які не мають соціального змісту. Маються на увазі відносини у сфері використання природних ресурсів та технічних засобів. Тим не менш, технічні та соціальні норми бувають пов'язані. Так, ряд особливо значущих технічних норм отримали закріплення у законодавстві (технічні умови, ГОСТ, правила техніки безпеки тощо), тим самим набувши характерних рис вже соціальних норм, в тому, що пов'язано з їх дотриманням та наслідками порушення.

Соціальні норми можна розглядати як систему правил поведінки загального характеру, що складаються у відносинах між людьми в певному суспільстві у зв'язку з проявом їх волі (інтересу) і забезпечуються різними засобами соціального впливу⁹.

Соціальним нормам притаманні наступні характерні риси:

– Вони є загальними правилами, що визначають бажану поведінку суб'єкта з точки зору суспільного інтересу.

– Діють безперервно в часі.

– Їх дії притаманна повторюваність.

– Звернені до невизначеного кола осіб (не мають конкретного адресата). Хоча, разом із тим, регулятори соціальних відносин слід вважати й акти індивідуального регулювання, які виступають у вигляді цільового, адресного впливу суб'єктів один на одного.

– Дані норми виникають у зв'язку з вольовою, свідомою діяльністю людей.

– Регламентують форми соціальної взаємодії людей, тобто спрямовані на регулювання суспільних відносин, поведінки в суспільстві.

– Виникають у процесі історичного розвитку (як його фактор і результат) та функціонування суспільства.

– Ці норми відповідають типу культури і характеру соціальної організації суспільства¹⁰.

Якщо розглядати право як соціальний регулятор, то треба зазначити, що в системі соціального регулювання правове регулювання відіграє найважливішу роль. Під таким регулюванням можна розглядати вплив норм права (системи правових норм) та інших спеціально-юридичних засобів на поведінку людей і на суспільні відносини для їх упорядкування й прогресивного розвитку.

Водночас, різносторонній вплив на суспільні відносини надає вся сукупність правових явищ, у тому числі правові ідеї, принципи, що не втілені в юридичні форми (нормативно-правових актів, рішень судових органів чи іншої).

Позитивне право характеризується властивостями і механізмами, що забезпечують його реалізацію в житті суспільства. Нормативність, загальнообов'язковість, формальна визначеність, забезпеченість силою державно-правового примусу – ці властивості права дають змогу перевести правові норми з сфери належного в сферу суцього, в повсякденне практичне життя людини і суспільства.

Розглядаючи право як особливий соціальний регулятор, варто розуміти, що його норми можуть мати різну публічну природу. Йдеться про виокремлення міжнародного права. За визначенням передових вітчизняних науковців, міжнародне право – це система юридичних норм, які регулюють міжнародні відносини з метою забезпечення миру, прав людини і співробітництва, це рішення і правові засоби їх застосування, прийняті повноважними суб'єктами задля реалізації спільних інтересів¹¹.

Суспільна практика обумовила існування міжнародного права. Останнє також безпосередньо впливає на регулювання соціальних відносин. Так, на думку П. Циганкова, одним із основоположних принципів міжнародного права є принцип дотримання прав людини та основних свобод, що помітно перетворюється в останні десятиліття (Загальна декларація прав людини була прийнята в 1948 р.) на самостійну тему, яка має зростаючий вплив на міжнародні відносини¹².

І. І. Лукашук же підкреслював, що функція гармонізації національних інтересів держав та їх інтересів з інтересами загальнолюдськими знаходиться в основі всіх інших, а її значення підкреслюється в практиці держав¹³.

Міжнародне право виступає регулятором соціальних відносин, шляхом реалізації своїх класичних функцій, при встановлення основних стандартів регулювання соціальних відносин. До таких функцій можна віднести наступні:

- 1) соціальні функції міжнародного права (стабілізації, зміцнення, забезпечення та ін. відносин між суб'єктами міжнародного права);
- 2) власне юридичні функції (визначення прав і обов'язків суб'єктів міжнародного права стосовно один одного, встановлення статусу різних категорій суб'єктів, їх правосуб'єктності, зміцнення міжнародного права, міжнародної законності, міжнародного правопорядку та ін.);
- 3) функції взаємодії з іншими управлінськими системами, що діють у міжнародній сфері (внутрішньо-державним правом, політикою, мораллю, релігією, етикою та ін.);
- 4) функції програмування розвитку міжнародних відносин і міжнародного права (програмування їх розвитку на перспективу, прогнозування параметрів поведінки, суб'єктів міжнародного права, передбачення варіантів напрямів розвитку інших систем, з якими взаємодіє міжнародне право тощо);
- 5) інформаційні функції (забезпечення знаннями про зміст міжнародно-правових актів, вплив на формування міжнародно-правової свідомості та ін.)¹⁴.

Варто зазначити, що роль міжнародного права протягом останніх десятиліть значно зросла. Це пояснюється передусім інтернаціоналізацією соціальних відносин, процесом глобалізації, поступовим розмиванням державного суверенітету в класичному вигляді тощо.

Нині діючі механізми правового регулювання соціальних відносин формувались у Вестфальській моделі національних держав. Процеси глобалізації та посилення міграційних потоків, як їх складова, утворення інтеграційних об'єднань, посилення ролі нетрадиційних акторів у міжнародних відносинах та інші фактори змушують задуматись про певний відхід від традиційного розуміння міжнародно-правового регулювання соціальних відносин.

Слід зазначити, що певні проблеми, які виникають нині у сфері забезпечення ефективного регулювання соціальних відносин, детермінують перегляд наявних правових та доктринальних підходів у цій сфері.

До основних соціальних проблем, масштаб та специфіка яких наводять на думку, що вирішені вони можуть бути лише завдяки плідній співпраці в рамках міжнародного співтовариства, у тому числі шляхом всебічної та глибокої розробки нормативної складової та механізмів її реалізації, або ж формуванням певних нових правових моделей, можна віднести такі:

- Різка стратифікація суспільства.
- Міжнародний тероризм як неправова деструктивна форма реалізації етнічними, національними, расовими та політичними групами намагання реалізувати свої політичні та інші права.
- Необхідність однакового забезпечення прав у всіх регіонах та країнах світу, питання пріоритету універсальності прав людини над культурним релятивізмом окремих країн.
- Питання міжнародних механізмів забезпечення етнонаціональних прав, співвідношення етнонаціональних прав із принципом суверенності держав.
- Питання ефективного контролю за дотриманням прав людини і забезпечення її розвитку у період військових конфліктах та під час миру.
- Проблема міграції та стирання державних кордонів; питання «цільової» трудової міграції.
- Питання створення міжнародних механізмів соціального забезпечення відповідних груп населення, особливо там, де цього не може забезпечити держава.
- Проблема однакового доступу до інформації та культурних цінностей в усіх регіонах світу.
- Проблема забезпечення прав людини у віртуальному просторі;
- Проблема забезпечення права свободи совісті в контексті цивілізаційних конфліктів.
- Питання правового оформлення ювенального, гендерного та гетерогенного права як частини галузевого комплексу права захисту прав людини.

На даному етапі розвитку права все ще існують певні помітні прогалини у правовому регулюванні даної сфери. Очевидним є те, що ці прогалини – доволі тривожний сигнал, оскільки саме через них формуються тенденції, розвиток яких при негативному сценарії може дестабілізувати нині існуючу систему міжнародних відносин у цілому.

Значення міжнародно-правового регулювання соціальних відносин наразі важко переоцінити. Історичний досвід свідчить, що процес визнання соціальних прав відбувався досить довго. Соціальні права можуть ефективно дотримуватись тільки за формальної рівності громадян, їх участі в реалізації державної влади та можливості відстоювати свої порушені права в судовому порядку, що насправді є можливим тільки при демократичному устрої, до якого прийшли ще далеко не всі країни світу.

Все це перешкоджає ефективній реалізації та забезпеченню прав людини, в тому числі і соціальних, що наразі виходить за межі юрисдикції окремих держав, а стає загальнопланетарним завданням. Можна бути впевненими, що нинішні глобалізаційні процеси все більше будуть ставити питання про необхідність ефективного забезпечення прав окремих індивідів в усьому світі, незалежно від їхньої національної приналежності.

Отже, можемо зробити такі висновки.

1. У науковій літературі саме поняття соціальних відносин не має сталого визначення, його обсяг може також змінюватись залежно від прикладного наукового напрямку. Соціальні відносини можна визначити, наприклад, як взаємозв'язок між людьми, включеними в ті чи інші соціальні спільності і групи в рамках

даної суспільної системи, що складається в процесі спільної діяльності. Поширеною є позиція, згідно з якою такі пов'язані зі статусом його суб'єктів (індивідів) та ролями, які вони відіграють у суспільстві, тобто з різними позиціями у суспільстві, соціальною нерівністю і виникають саме з приводу їх соціальної рівності та соціальної справедливості в розподілі життєвих благ, умов становлення і розвитку особистості, задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб тощо.

2. Міжнародне право виступає формально закріпленим соціальним регулятором шляхом реалізації своїх класичних функцій при встановленні основних стандартів регулювання соціальних відносин. Варто зазначити, що роль міжнародного права у цьому упродовж останніх десятиліть значно зросла. Це пояснюється передусім інтернаціоналізацією соціальних відносин, процесом глобалізації, поступовим розмиванням державного суверенітету в класичному вигляді тощо.

3. У системі соціального регулювання правове регулювання відіграє найважливішу роль. Під таким регулюванням можна розглядати вплив норм права (системи правових норм) та інших спеціально-юридичних засобів на поведінку людей і на суспільні відносини для їх упорядкування та прогресивного розвитку.

4. Нині діючі механізми правового регулювання соціальних відносин формувались у Вестфальській моделі національних держав. Процеси глобалізації та посилення міграційних потоків, як їх складова, утворення інтеграційних об'єднань, посилення ролі нетрадиційних акторів у міжнародних відносинах та інші фактори змушують задуматись про певний відхід від традиційного розуміння міжнародно-правового регулювання соціальних відносин. Певні проблеми і виклики, що виникають нині у сфері забезпечення ефективного регулювання соціальних відносин, детермінують перегляд наявних правових та доктринальних підходів у цій сфері.

¹ Семенов Ю. И. Общество как целостная система // Социальная философия. Курс лекций. Учебник / Под ред. И. А. Гобозова. – М.: Издатель Савин С. А., 2003. – С. 61–79.

² Див. Політологія: історія та теорія: Підручник / П. П. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 472 с.

³ Цит. по: Тематический философский словарь. – М.: МГУ ПС (МИИТ). Н. А. Некрасова, С. И. Некрасов, О. Г. Садикова. 2008.

⁴ Цит. по: Новейший философский словарь. – Минск: Книжный Дом. А. А. Грицанов. 1999.

⁵ Див.: Політологія: історія та теорія: Підручник / П. П. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 472 с.

⁶ Див. Венгеров А. Б. «Теория государства и права» Учебник для юридических вузов. 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000.

⁷ Там само.

⁸ Алексеев С. С., Архипов С. И. и др. Теория государства и права. – М.: Норма, 2005. – С. 210.

⁹ Скакун О. Ф. Теория права и держави: Підручник. – 2-ге вид. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – С. 238.

¹⁰ Алексеев С. С., Архипов С. И. и др. Вказана праця. – 496 с.

¹¹ Буткевич В. Г. (ред.), Мицик В. В., Задорожній О. В. Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2001. – С. 6–7.

¹² Цыганков П. Политическая социология международных отношений. Учебное пособие. – М.: Радикс, 1994. – С. 14.

¹³ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов. – изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – С. 52.

¹⁴ Буткевич В. Г. (ред.), Мицик В. В., Задорожній О. В. Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права. Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2001. – С. 8.

Резюме

Литвиненко К. О. Сфера дії міжнародного права у соціальних відносинах.

У статті досліджується поняття соціальних відносин та система їх регулювання. Визначається роль міжнародного права у цій системі. Звертається увага на виклики і загрози, що детермінують посилення ролі міжнародного права у регулюванні соціальних відносин та необхідність перегляду нинішньої системи регулювання.

Ключові слова: соціальні відносини, регулятор соціальних відносин, міжнародне право.

Резюме

Литвиненко К. А. Сфера действия международного права в социальных отношениях.

В статье исследуется понятие социальных отношений и система их регулирования. Определяется роль международного права в этой системе. Обращается внимание на вызовы и угрозы, детерминирующие усиление роли международного права в регулировании социальных отношений и необходимость пересмотра нынешней системы регулирования.

Ключевые слова: социальные отношения, регулятор социальных отношений, международное право.

Summary

Lytvynenko K. The scope of international law in social relations.

The article examines the concept of social relations and the system of their regulation. Also it defines the role of international law in this system. Attention is paid to the challenges and threats that determine the strengthening of the role of international law in the regulation of social relations and the need to review the current system of regulation.

Key words: social relations, the regulator of social relations, international law.

Отримано 14.04.2014